

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Sofoklova *Antigoné* v úvahách moderních
myslitelů**

Vendulka Šachová

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

**Sofoklova *Antigoné* v úvahách moderních
myslitelů**

Vendulka Šachová

Vedoucí práce:

Mgr. Daniela Blahutková, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

Děkuji Mgr. Daniele Blahutkové, Ph.D. za laskavé vedení bakalářské práce, podporu, připomínky, poskytované konzultace a cenné rady.

Plzeň, duben 2016

OBSAH

1	ÚVOD	1
2	SOFOKLÉS	3
2.1	Sofoklés a vznik tragédie v historických souvislostech	3
2.2	Sofoklova <i>Antigoné</i>	5
3	JAN PATOČKA	10
3.1	Patočkovu pojetí dějin a člověka	10
3.2	Před-dějinnost, mýtus a literatura	11
3.3	Patočkovu pojetí <i>Antigoné</i>	13
4	MARTHA CRAVEN NUSSBAUMOVÁ.....	16
4.1	Etika a pojetí řecké tragédie	16
4.2	Konflikty hodnot v řecké tragedii.....	17
4.3	Tragédie <i>Antigoné</i>	18
4.4	Osobnost Kreonta v pojetí Nussbaumové.....	19
4.5	Osobnost Antigoné v pojetí Nussbaumové	23
4.6	Etické shrnutí hlavních představitelů <i>Antigoné</i>	24
5	KAREL KOSÍK.....	26
5.1	Kosíkovu pojetí kultury a tragična dvacátého století	26
5.2	<i>Proměna</i> Franze Kafky	28
5.3	Kosíkovu pojetí postavy Markéty Samsové v povídce <i>Proměna</i>	29
6	ZÁVĚR	31
7	RESUME	34
8	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	35

1 ÚVOD

Tato bakalářská práce se vztahuje k literární látce s mytologickými kořeny, která líčí osud Oidipovy dcery Antigony. Jde o námět, podněcující k úvahám o mravních problémech, otázce viny a trestu, konfliktu božských a lidských zákonů, které pojí člověka bez ohledu na dobu. Východiskem je dramatisace námětu řeckým básníkem Sofoklem z 5. stol př. Kr., neboť jeho slavná tragédie zůstává inspirací dramatikům, básníkům, literátům, hudebníkům a je promyšlena a interpretována mnoha mysliteli a filozofy.

Záměrem bakalářské práce je na základě rozboru Sofoklova dramatu *Antigoné* a postav jednajících v něm ukázat, k jakým úvahám vede námět *Antigoné* tři myslitele naší doby, co je přivádí k úvahám právě nad tímto tématem a jaké úsudky je vedou k různým pohledům a závěrům.

Pro přiblížení látky budeme nejprve věnovat kapitulu antickému básníku Sofoklovi, který svým dramatickým uměním vešel do dějin, a původnímu dramatickému ztvárnění námětu. Představíme širší okolnosti a dobu vzniku *Antigoné*. Následují další tři kapitoly, z nichž každá obsahuje rozbor textů vztahující se k problematice Sofoklova dramatu *Antigoné* konkrétním filozofem, který se zmíněnou problematikou specifickým způsobem zabýval a látku zpracoval ve svých textech.

Nejprve představíme okruh textů českého filozofa Jana Patočky ze 40. a 60. let 20. století, vztahující se k tématu. Přitom se dotkneme otázky dějinnosti, pokusíme se ukázat, proč a jakým způsobem zkoumá Jan Patočka vznik dějinného dramatu, jaká je spojitost literární látky a mýtu, co ho vede k filozofickým úvahám o *Antigoné*, jak a proč uvažuje o *Antigoné* v dějinném kontextu. Rovněž se dotkneme důvodu, proč se vymezuje proti ztvárnění *Antigoné* moderním způsobem.

V kapitole věnované interpretaci Sofoklovy tragédie *Antigoné* od současné americké filozofky Marthy Craven Nussbaumové, bude představeno pojetí antické tragédie z pohledu etického. S Marthou Craven Nussbaumovou se zaměříme zejména na otázky etického jednání hlavních protagonistů, ale také dalších osob

jednajících v dramatu. Četbou z jejího díla *Křehkost dobra* (2003) se pokusíme vysvětlit z jakého důvodu a na základě jakých etických pohnutek jednájí hlavní postavy tragédie, a co je právě k takovému chování vede, či o co svým jednáním usilují. Budeme se zabývat analýzou konfliktu hodnot, otázkou zjednodušení konfliktu a vyvolání vnitřních konfliktů na základě vlastních rozhodnutí.

Poslední kapitola představí českého filosofa Karla Kosíka a jeho pojetí antické tragédie a antického hrdiny. Odpovíme na otázku, k čemu ho inspirovalo drama *Antigoné* a jaký je směr jeho úvah v eseji *Století Markéty Samsové* (1993). V této souvislosti bude představena povídka *Proměna (Die Verwandlung)* pražského, německy píšícího spisovatele Franze Kafky, která posloužila Karlu Kosíkovi k výběru protikladu Sofoklovy Antigony.

Bakalářská práce bude zpracována formou výkladu opřené o primární a sekundární literaturu a o interpretaci literárního textu. V závěru práce zodpovíme otázku, jakým způsobem přistupovali k tématu Sofoklova dramatu *Antigoné* vybraní filosofové, budou shrnuty poznatky získané ze zkoumání řešené problematiky u jednotlivých autorů a ukážeme směry jejich zkoumání.

2 SOFOKLÉS

2.1 Sofoklés a vznik tragédie v historických souvislostech

Sofoklés žil a tvořil v dramatickém a pohnutém období řeckých dějin. Do období Sofoklova života zasáhly události, které ovlivnily vývoj řecké společnosti. Prožíval mnohé události řecko-perských válek, poznal hrdá řecká vítězství U Salamíny 480 př. Kr. a U Platají roku 479 př. Kr.¹ Zažil vzestup, vrchol i úpadek řeckého státu prohlubující se s postupující Peloponéskou válkou.

Vrchol rozvoje a rozmachu zažívá městský řecký stát - polis po řecko-perských válkách. Za Periklovy vlády Athény zažívají vrchol rozvoje řecké polis.² Athény se stávají nejbohatším a nejvýznamnějším státem a střediskem duševního a kulturního života.³ V dobách rozkvětu polis působil v Athénách Démokritos, Sókratés, Platón, Protágoras, tvořili zde významní sochaři, jakými byli Feidiás, Myrón z Argu, významní stavitelé a architekti. Za vlády Perikla byl vystavěn Parthenón, Erechteion a athénské propyleje. Počalo se zde rozvíjet nové slovesné umění, drama,⁴ zvyšoval se zájem o divadlo. Zájem o účast Athénanů na divadelních představeních měl také Periklés, protože divadlo sloužilo jako veřejné shromaždiště svobodných občanů a v divadelních hrách byly řešeny aktuální společenské a politické problémy. K tomuto účelu zavedl pro každého svobodného občana tzv. divadelní peníze, aby se divadelního představení mohl zúčastnit.⁵ V tomto prostředí tvořili tři největší a nejznámější tragici - básníci Aischylos, Sofoklés a Eurípidés svá dramata.

Antická tragédie se vyvinula z náboženských mystérií a tento vliv byl zřejmý po celé období jejího rozvoje v antickém Řecku. Náměty vycházely z mýtických pověstí a současně řešily aktuální společenské a politické otázky doby.⁶ Řecká tragédie je umělým básnickým výtvozem, který vznikl právě až

¹ Sobotka L. M., Doslov, in: *Řecká dramata*, Šrámek V., Stiebitz F., s. 335 - 338.

² Sobotka L. M., Doslov, in: *Řecká dramata*, Šrámek V., Stiebitz F., s. 341.

³ Stiebitz, F., Poznámky, in: Sofoklés., *Král Oidipus, Antigóné, Slidiči*, s. 6.

⁴ Sobotka L. M., Doslov, in: *Řecká dramata*, Šrámek V., Stiebitz F., s. 339.

⁵ Sobotka L. M., Doslov, in: *Řecká dramata*, Šrámek V., Stiebitz F., s. 338.

⁶ Sobotka L. M., Doslov, in: *Řecká dramata*, Šrámek V., Stiebitz F., s. 345.

v 5. stol. př. Kr.⁷ Divadelní představení tragédií bývalo součástí oslav Velkých Dionýsií, jejichž součástí byla soutěž tragédií, která trvala tři dny. Hry byly posuzovány v soutěžích před celou obcí a vítězný autor byl ctěn, ověnčen břečťanem a zápis o vítězství byl ukládán v obci.⁸ V době Dionýských slavností se mohly soutěži zúčastnit nové hry, a tím se stávalo divadelní představení velkou společenskou událostí.⁹

V době Sofoklově hrály všechny role dva nebo tři muži, sbor a vedoucí sboru. Každý z herců musel zvládnout zahrát několik rolí. Musel znát dokonale text, střídat kostýmy, umět zpívat, měnit hlas a mnoho dalšího. Herectví bylo společensky váženou, ale také velmi náročnou činností, kterou mohli vykonávat jen řádní athénští občané. Autor často vystupovat jako první herec (protagonistés), nebo prvního herce vybíral. Později byl první herec vybírán pořadatelem her. Autor dramatu se také podílel na pořádání představení týkající se kostýmů, masek a nácviu hry.¹⁰

Sofoklés pocházel z Kolónu u Athén ze zámožné rodiny, což mu umožňovalo věnovat se literárním zájmům. Sofoklés byl také činný v politice, měl osobní kontakty s demokratem Periklem a také s historikem Hérododem. Sofoklés byl člověkem zbožným, uctívajícím řecké bohy.¹¹ Tyto skutečnosti mu byly východiskem pro tvorbu tragédií, s kterými vstoupil do dějin, a které patří k největším darům antiky. Svými tragédiemi získal více než dvacetkrát první cenu při athénském dramatickém závodu rhapsodů.¹² Sofoklés nejenže básně psal, ale také sám ve svých hrách vystupoval.¹³ V organizaci a technice tragédií zavedl několik významných změn. Zavedl třetího herce, upustil od trilogií a děj koncentroval do jediné tragédie, a tím se mu podařilo vytvořit silné a celistvé drama.¹⁴ Dbal, aby se děj soustřeďoval kolem jednoduché zápletky a aby byl spádový, plný a silný. Zvýšil počet členů sboru, ale jeho úlohu omezil více než

⁷ Sobotka L. M., Doslov, in: *Řecká dramata*, Šrámek V., Stiebitz F., s. 342.

⁸ Sobotka L. M., Doslov, in: *Řecká dramata*, Šrámek V., Stiebitz F., s. 345.

⁹ Sobotka L. M., Doslov, in: *Řecká dramata*, Šrámek V., Stiebitz F., s. 346.

¹⁰ Sobotka L. M., Doslov, in: *Řecká dramata*, Šrámek V., Stiebitz F., s. 346.

¹¹ Sobotka L. M., Doslov, in: *Řecká dramata*, Šrámek V., Stiebitz F., s. 348.

¹² Stiebitz F., Úvod, in: Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slidiči*.

¹³ Hegel G. W. F., *Estetika II*, s. 337 („Básníci hráli jednak sami, jak to dělali např. ještě Sofokles a Aristofanes, jednak v tragédii vystupovali občané, kteří si své umění nečinili žádným povoláním.“).

¹⁴ Sobotka L. M., Doslov, in: Šrámek V., Stiebitz F., *Řecká dramata*, s. 349.

Aischylos.¹⁵ V Sofoklových tragédiích se setkáváme se sborem, jež zastupuje hlas lidu či obce, s hrdinou jako jednotlivcem a s přítomností božského světa.¹⁶ Pro umocnění předváděných tragédií zavedl jevištní malbu.¹⁷ Sofoklés napsal více než 120 tragédií, ze kterých se do dnešních dnů zachovalo sedm a čtené zlomky.¹⁸ Po své smrti 405/6 byl Athéňany uctíván jako héraos.¹⁹

Tématem pro zpracování tragédií byla Sofoklovi bohatá řecká mytologie, předvádějící příběhy bohů a héraosů dob dávno minulých.²⁰ Z papyrových nálezů je doloženo, že Sofoklés zpracovával témata různých okruhů řeckých bájí a pověstí.²¹ V tragédiích je líčen problém osudu, neřešitelné konflikty mezi zákony obce oproti nepsaným odvěkým náboženským zákonům, dotýkající se heroismu doby. Sofoklova dramata jsou přesto nadčasová, neboť se zabývající mravními problémy, otázkou viny a trestu, konfliktem zákonů božských a lidských.

2.2 Sofoklova *Antigoné*

Tragédie *Antigoné* byla předvedena v Athénách roku 441 př. Kr.²² Zpracování tohoto mýtického tématu Sofoklem řadíme k nejdramatičtějším z jeho zachovaných tragédií.²³ *Antigoné* je dokladem toho, jak málo je třeba děje k dosažení mohutného účinku na diváka, či posluchače.²⁴ *Antigoné* vychází z thébských pověstí o osudech Labdakovců, z nichž pocházel král Oidipús. K zachovaným tragédiím patří i tři, které dramaturgizují právě tuto látku: *Antigoné* zpracoval Sofoklés jako první, později vznikl *Král Oidipús* a tragédie *Oidipús na Kolóně* byla zpracována na sklonku Sofoklova života. Témata spolu úzce

¹⁵ Stiebitz F., Poznámky, in: Sofoklés., *Král Oidipus, Antigoné, Slídiči*, s. 18.

¹⁶ Patočka J., *Sókratés*, s. 30.

¹⁷ Aristoteles, *Poetika*, s. 65.

¹⁸ Stiebitz F., Poznámky, in: Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slídiči*, s. 11.

¹⁹ Stiebitz F., Úvod, in: Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slídiči*.

²⁰ Stiebitz F., Poznámky, in: Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slídiči*, s. 7.

²¹ Stiebitz F., Poznámky, in: Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slídiči*, s. 18.

²² Patočka J., *Sókratés*, s. 43.

²³ Stiebitz F., Úvod, in: Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slídiči*.

²⁴ Stiebitz F., Poznámky, in: Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slídiči*, s. 17.

souvisejí, ale např. podle Jana Patočky, rozборы dějů a charaktery jednajících osob ukazují, že básník nepomýšlel na trilogické spojení tragédií.²⁵

Antigoné je tragédií, která je nejčastěji charakterizována jako příběh thébské princezny Antigony, dcery krále Oidipa, která ctí odvěký božský zákon více než svůj život. Tragédie je napsána ve formě hexametru. Děj se odehrává v Thébách před královským palácem za doby mytické s tímto okruhem herců: ANTIGONÉ - dcera krále Oidipa, ISMÉNÉ - mladší sestra Antigony, KREÓN - král thébský, EURYDÍKÉ - králova žena, HAIMÓN - jejich syn, HLÍDAČ, TEIRESIÁS - věštec, PRVNÍ POSEL, DRUHÝ POSEL, SBOR THÉBSKÝCH STARCŮ. Jednání postav v jednotlivých jednáních doprovázejí samostatně zpěvy sboru, které umocňují a doplňují atmosféru děje. V prvním jednání rozmlouvá Antigoné se sestrou Isménou o bratrech, kteří se vzájemně zavraždili a o tom, co učinil král Kreón. Hovoří o bratru Eteoklovi, jenž byl králem pochován s náležitými poctami a o Kreontově zákazu pohřbit druhého z bratrů pod pohružkou smrti. Antigoné žádá sestru o pomoc, ale Isméné se obává trestu. Antigoné se tedy rozhodne vzepřít se královi rozkazu sama a bratra pohřbit.

(Hovoří Antigoné:)

Měj si rozum, jaký chceš,
já bratra pohřbím, a když za to smrt
mne stihne, bude krásná. S drahým svým
pak budu ležet, drahá jemu jsouc,
když spáchám zbožný zločin. Delší čas
se musím líbit mrtvým pod zemí
než těmto zde: tam bude ležeti
přec věčně. Ty však, chceš-li, v neúctě
měj to, co bozi ctí kázali.²⁶

Z následného zpěvu sborů se dovídáme, že děj se odehrává po válce Sedmi proti Thébám, ve které Eteokles zemřel jako obránce Théb a jeho bratr zemřel jako nepřítel na opačné straně bitvy. V dalším jednání vystupuje Kreón s průvodem

²⁵ Stiebitz F., Poznámky, in: Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slidiči*, s. 12 - 13., též J. Patočka, *Umění a čas I.* s. 467.

²⁶ Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slidiči*, s. 110.

sboru a svou řečí oslavuje obec a s ní Eteokla, který pro ni hrdinsky padl. Jako nepřítele odsuzuje Polyneika a jeho tělo nařizuje nechat napospas psům a dravcům. V dalším jednání vystupuje hlídač, který přistihne Antigonu při pohřbívání bratra a odvede ji ke Kreontovi. Antigoné svůj čin nezapírá a hrdě se k němu přiznává, neboť s rozhodnutím krále nepohřbít Polyneika nesouhlasí.

(Hovoří Antigoné:)

A nemyslila jsem, že takovou
má moc tvůj zákaz – dalt' jej smrtelník! -
by mohl platit víc než neplané
a neochvějné bohů zákony²⁷

Antigoné v jednání oponuje Kreontovi, vysvětluje, že jeho zákonu nemůže být poslušna, neboť je v rozporu s vyššími zákony bohů. Kreón své rozhodnutí nezmění a rozhodne se Antigonu pohřbít zaživa ve skalní kobce. Antigonin snoubenec Haimón, Kreontův syn, naléhá na otce, aby tak nečinil, ale marně. Věštec Teiresiás se snaží králi vysvětlit věštbu, která značí znamení upozorňující na špatné rozhodnutí. Král Kreón přes všechny prosby a varování dodrží daný rozkaz a Antigonu trestá smrtí.

(Hovoří Kreón:)

V kraj liduprázdný chci ji zvésti
a v skalní kobce živou uzavřít
a předložím jí něco pokrmu,
jen co bych ušel hříchu, aby stát
náš celý nebyl vraždou poskvrněn.²⁸

Drama se stupňuje až do samého závěru, Kreón je trestán za svůj čin smrtí nejdražších, syn Haimón, snoubenec Antigony si bere život ze žalu nad ztrátou své vyvolené. Kreontova manželka Eurydiké z bolestí nad ztrátou svého syna sama ukončí svůj život. V závěru tragédie je Kreón člověkem se zlomeným srdcem, poznamenaný nesmazatelnou vinou.

²⁷ Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slidiči*, s. 127.

²⁸ Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slidiči*, s. 142.

(Hovoří Kreón:)

Ó přijď, ó přijď

a zjev se, osude můj, můj cíli toužený,

a mého života den mi přived' poslední!

Ó smrti, přijď, přijď ó přijď,

bych žádného jiného dne se nikdy již nedočkal!²⁹

Tragédie končí katastrofou krále Kreonta, který se stává ubohým a zoufalým člověkem.

Sofoklův námět tragédie *Antigoné* byl oblíbený mezi diváky a posluchači své doby a zájem o něj v průběhu dějin nezanikl. Sofoklovi hrdinové vábí svou velikostí a svobodou, ve svých činech jsou zároveň vinni a nevinni. Jsou zosobněním vznešeného tragického charakteru a jsou tím, čím jsou, bez slabosti, s neporušitelnou vůlí. Slávou postav zůstává, že učinili právě to, co učinili. Jednají na základě silných charakterů, charakterizují sílu a odolnost. Z „ryzího životního charakteru“³⁰ vystupují velcí a svobodní jednotlivci do prostoru, kde není místo pro nahodilost. K činům je pohání „mravně oprávněný pathos,“³¹ který je dovádí mnohdy k činům provinilým, ale ctí velkých charakterů zůstává i vina. V tom tkví velikost tragických heroů, a tím zůstanou navěky.³²

Mezi moderní dramatiky, kteří se k této látce vraceli, lze jmenovat např. Bertolta Brechta nebo Jeana Anouilha. I v roce 2016 lze v Praze v divadle RockOpery navštívit moderní zpracování *Antigoné* v nastudování Milana Steigerwalda a Pavly Forest pod názvem *Antigona*. Z moderních filosofů vlivným způsobem interpretoval Sofoklova dramata včetně *Antigoné* zejména Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Ústřední konflikt mezi Antigonou a Kreontem vykládá jako střetnutí mezi oběma protikladnými vyššími mravními silami stojícími zcela na půdě mravnosti, protože hrdinové jednají zcela oprávněně. Své právo nemohou prosadit jiným způsobem, nežli popřít práva druhého. Jedná se o konflikt opačných mravních sil, který končí smrtí tragických hrdinů. Tak *Antigoné* hájí

²⁹ Sofoklés, *Král Oidipus, Antigoné, Slidiči*, s. 127.

³⁰ Major L., *Myšlení o divadle I.*, s. 59.

³¹ Major L., *Myšlení o divadle I.*, s. 60.

³² Major L., *Myšlení o divadle I.*, s. 59 – 61.

božský zákon proti Kreontovi, jenž zastupuje stát jako lidský zákon. Mravní smíření předpokládá tragický konec obou hrdinů.³³ Ostatně k Hegelově interpretaci se vrací jak Jan Patočka, tak Martha Craven Nussbaumová a zná ji i Karel Kosík.

³³ Major L., *Myšlení o divadle I.*, s. 55.

3 JAN PATOČKA

3.1 Patočkovy pojetí dějin a člověka

Jan Patočka se ve své filosofii zabývá otázkami dějin ve spojení s dějinami lidské společnosti, pátrá po jejich zákonitostech a smyslu, usiluje o porozumění dějinám, protože není konečné řešení. Rozvíjí své tázání po bytí člověka na světě a po bytí světa vůbec. Člověk si bude vždy klást otázky po smyslu bytí.³⁴

Dějiny podle Patočky na svém počátku nezačínají písemnou tradicí, ale problematičností, otřesením „před-dějinného“ lidství. Teprve ve chvíli, kdy do lidského bytí zasáhne problematičnost, nastává okamžik vstupu do dějin. Změna tkví ve větší hloubce hledání smysluplného života, než ta, která byla vlastní lidstvu „před-dějinnému“.³⁵ Život již není jen pouhé přežití, ale nabývá na větší hloubce smysluplného života, člověk hledá cestu po lidské svobodě. Tento problém rozvíjí Patočka v souvislosti uvažování o ritu a mýtu, přídělu člověka a bohů a zároveň v souvislosti s analýzami fenoménů práce a svobody.³⁶ V pohledu na pozvolné směřování před-dějinného duchovního světa směrem k „problematičnosti“ jako prahu dějin rozeznává Patočka tři fundamentální: „pohyb akceptace“, který je charakterizován jako setkání se světem v duchu přijímání laskavé péče, udržování životního ohně; „pohyb obrany“ je spojen s prací, s prosazením v životě; a třetí existenciální pohyb je „pohyb pravdy“, který je průlomem ke svobodě, bez něho nemůžeme existovat, je spjat s tíží, s obtížností, s vůlí a uvědoměním si smyslu života, uvažováním, co znamená prožít dobře život.³⁷ Místem, kde se problematizuje lidské bytí je podle Patočky řecká polis.³⁸

Patočka později v souvislosti s dějinami kritizuje válku, kterou včetně dvacátého století pojímá jako „organizovanou smrt“, beze smyslu. Upozorňuje na proměnu světa, která se děje pod vlivem války – válečně. Zkáza z války poznamená lidskou existenci podle Patočky jednou provždy. Způsobí zkázu

³⁴ Dubský I., úvod, in: Patočka J, *Kacířské eseje o filosofii dějin*, s. 7 - 8.

³⁵ Dubský I., úvod, in: Patočka J, *Kacířské eseje o filosofii dějin*, s. 10 - 11.

³⁶ Dubský I., úvod, in: Patočka J, *Kacířské eseje o filosofii dějin*, s. 11 - 12.

³⁷ Patočka J., *Kacířské eseje o filosofii dějin*, s. 30.

³⁸ Patočka J., Ještě jedna Antigoná a Antigoné ještě jednou, in: *Umění a čas I*, s. 399.

„pohybu dějin“, která vrací život a lidské bytí k nové „bez-dějinnosti“.³⁹ Možnou záchranu lidstva před vnořením se do „bez-dějinnosti“ vidí Patočka ve víře v „den“, „život“ a „mír“ těch, kteří chápou nejzákladnější roviny lidské existence.⁴⁰

Patočkovu pojetí dějin je neuzavřené, nehledá žádný zákon, žádný konečný smysl. Dějinnost jako problematičnost nemůže být podle Patočky nikdy vyřešena a vždy bude problémem. Dějiny vznikají z pochopení toho, že dosavadní život byl v úpadku a že existuje jiná možnost, jakým způsobem žít.⁴¹ Člověk může „žít ve smyslu hledaném a problematickém“ a hledat si „smysl jako cestu“.⁴²

3.2 Před-dějinnost, mýtus a literatura

V eseji *Pre-historické úvahy* se Patočka zamýšlí nad životem nejstaršího lidského světa, který nazývá „světem před problematičností“. Svět před problematičností charakterizuje Jan Patočka ve svém významu také jako svět přirozený.⁴³ Je světem jasně daného, skromného a vymezeného smyslu, v němž existují bohové, démoni, duchové a člověk nestojí na rozhodujícím místě. Život je naplněný každodenním obstaráváním a zajišťováním života, teprve postupně vzniká společenská paměť (velké civilizace) a člověk dochází před práh života v problematičnosti.⁴⁴ Podle Patočky je mýtický člověk pojat jako bytost, jež se potýká s dobrem a zlem, nesmazatelnou vinou, trestem a daným osudem, a to prostřednictvím básnické reflexe, kterou představují básnicko-mytické eposy. Patočka také sleduje existencionální cestu člověka „před-dějinného“ k problematičnosti, a její zachycení z mýtů a legend v literatuře.⁴⁵

Důležitými „ztvárňovateli“ mýtu, jak uvádí Patočka ve stati *Smysl mýtu o paktu s ďáblem*, jsou však básníci⁴⁶ zpracovávající téma „před-dějinného“ světa na počátku dějin v řecké polis. Mýtus nezná autora, vyvěrá z kolektivní zkušenosti, z ducha doby a z kultury, jež má potřebu sdílet bohatost prostředí, jeho

³⁹ Patočka J., *Kacířské eseje o filosofii dějin*, s. 110.

⁴⁰ Patočka J., *Kacířské eseje o filosofii dějin* s. 118.

⁴¹ Dubský I., úvod, in: Patočka J., *Kacířské eseje o filosofii dějin*, s. 16 - 17.

⁴² Patočka J., *Kacířské eseje o filosofii dějin*, s. 67.

⁴³ Patočka J., *Kacířské eseje o filosofii dějin* s. 28 – 29.

⁴⁴ Patočka J., *Kacířské eseje o filosofii dějin*, s. 32-33.

⁴⁵ Patočka J., *Kacířské eseje o filosofii dějin*, s. 36-37.

⁴⁶ Patočka J., *Smysl mýtu o paktu s ďáblem*, in: *Umění a čas*, s. 510.

problémy, a toto chce být pojednáno s vážností a pravdivě.⁴⁷ Mýtické vědomí obsahuje témata původní, tedy to, co je lidské bytí. Také v nejstarší literatuře vycházejí z mýtického vědomí, jde o látky, které zpracovávají obecná lidská témata: co je život, co je lidské a co je božské, co je duše. Mýtus zdůrazňuje převahu jiných sil, ve kterých se člověk nachází, upozorňuje na skutečnost, že člověk ve světě není pánem. K mýtu patří určitá časovost, která se udála ve smyslu „bezčasého“. Člověk je v mýtu odhalen jako bytost, která vybočuje ze svého určení. Tradice má původ v připomínání a v obřadu. Vycházejí z kolektivní zkušenosti, neboť jsou důležité pro všechny. Mýtus zviditelňuje posvátno, mytické lze chápat jako zdvojené jednání, kterým je ritus – jednání a mýtus – vyprávění, rituální téma a mýtu se propojuje.⁴⁸ Kdo však mýtus tvoří, zůstává zahaleno tajemstvím, tak jako problém počátků vůbec.⁴⁹

Literatura se podle Patočky ukazuje jako cosi odlišného od mýtu i filosofie a zároveň cosi, co je těmito duchovními oblastmi zásadním způsobem spojeno.⁵⁰ Podle Patočky je svět v literatuře reflektován, vznik písma napomohl vnímání světa. Literatura je předěl mezi žitým životem a filosofií, jak uvádí ve spisu *Spisovatel a jeho věc*. Počátky literatury Patočka nachází v mýtu, tedy v ústním podání, jež se následně písemně ukotvují. Látky mýtické se z obecnosti dostávají do rukou autora. Spisovatel je podle Patočky umělec neboť dokáže pomocí jazyka být „odhalovatel života, životního smyslu“.⁵¹ Spisovatel zachycuje podstatu, v tvorbě je ponechán prostor fantazii a podstatné je předvedeno. Básník podstatné poznání vyličí „intuitivně“⁵² a děje se tak odhalováním „životních ozvěn“ s pomocí jazykové geniality básníka.⁵³

Vzniku vrcholného „výtvoru řecké poezie“ dramatu předchází epos, v kterém vládnou nesmrtelná božstva a lidské má cenu jen ve spojitosti s božským.⁵⁴ Spojením lidského s božským dochází v eposu k potlačení všudypřítomné úzkosti

⁴⁷ Patočka J., Pravda mýtu v Sofoklových dramatech o Labdakovcích, in: *Umění a čas I*, s. 462.

⁴⁸ Patočka J., Pravda mýtu v Sofoklových dramatech o Labdakovcích, in: *Umění a čas I*, s. 461-462.

⁴⁹ Patočka J., Smysl mýtu o paktu s ďáblem, in: *Umění a čas*, s. 510.

⁵⁰ Patočka J., Spisovatel a jeho věc, in: *Češi I*, s. 287.

⁵¹ Patočka J., Spisovatel a jeho věc, in: *Češi I*, s. 287.

⁵² Patočka, J., Spisovatel a jeho věc, in: *Češi I*, s. 228.

⁵³ Patočka, J., Spisovatel a jeho věc, in: *Češi I*, s. 290.

⁵⁴ Patočka, J., Epičnost a dramaticnost, epos a drama, in: *Umění a čas I*, s. 349.

člověka. Patočka charakterizuje epos jako „pronikání“ lidské a božské skutečnosti, kdy světem vládou mýtické moci.⁵⁵

Antické drama se vztahuje podle Patočky k eposu, původ tragédie je nalézán ve zdvojeném jednání, tedy nejen v mýtickém vyprávění, ale zejména v rituálním jednání. Tragédie je však podle Patočky sama sobě jedinečným „pramenem“⁵⁶ a neopakovatelnou formou lidského sebeporozumění. Tragédie představuje mýtický děj, součást antického člověka, jenž chápe svou minulost i současnost.⁵⁷

Tragédie je rozporem osamocené hrdiny se sborem občanů zastupujících obec oproti neodvratným podsvětním silám a smrti. Héroa, s těžkými vnitřními rozpory, staví proti sobě konflikty věčnosti, života a zkáza nebo přežití příslušníků obce.⁵⁸ Se vznikem antické tragédie přichází „ono dramatické“ - hlavní výsledek, který osvobozuje, uvolňuje. Děje se tak tím, že se héroem stane vůdce sboru, a zbavuje tak neviditelného tlaku a pocitů hrůzy a soucítění.⁵⁹ Řecká tragédie patří podle Patočky svým předváděním právě do doby světa řecké polis, kde celé společenstvo chápe její úlohu, „prapůvodnost“ a v její sounáležitosti žije. Tato dějinná vazba je dle Patočky modernímu člověku cizí.⁶⁰

3.3 Patočkovovo pojetí *Antigoné*

Námětem *Antigoné* je moc mýtických sil postavených proti člověku a „světu dne“.⁶¹ Hlavní postavou Sofoklovy tragédie je Antigoné a Kreón. Postavy zde symbolizují božské vůdos, mýtické pojetí řádu světa. Pořádek světa vysvětluje Patočka jako dělbu, božský vůdos, který musí být zachován základní síle a moci, která mu vládne a které náleží.⁶² Dělba přidělů, náležející k jednotlivým nárokům, musí být zachována.⁶³ Člověk je schopen dosáhnout mnohé, ale toto končí v nezvratném a neměnném omezení hranicí s tím, co již není v lidské moci.

⁵⁵ Patočka, J., Epičnost a dramatičnost, epos a drama, in: *Umění a čas I*, s. 348-9.

⁵⁶ Patočka, J., Pravda mýtu v Sofoklových dramatech o Labdakvcích, in: *Umění a čas I*, s. 464.

⁵⁷ Patočka, J., Pravda mýtu v Sofoklových dramatech o Labdakvcích, in: *Umění a čas I*, s. 464.

⁵⁸ Patočka, J., Epičnost a dramatičnost, epos a drama, in: *Umění a čas*, s. 355.

⁵⁹ Patočka, J., Pravda mýtu v Sofoklových dramatech o Labdakvcích, in: *Umění a čas I*, s. 464.

⁶⁰ Patočka, J., Pravda mýtu v Sofoklových dramatech o Labdakvcích, in: *Umění a čas I*, s. 464.

⁶¹ Patočka, J., Pravda mýtu v Sofoklových dramatech o Labdakvcích, in: *Umění a čas I*, s. 464.

⁶² Patočka, J., Ještě jedna Antigoná a Antigoné ještě jednou, in: *Umění a čas I*, s. 391.

⁶³ Patočka, J., Ještě jedna Antigoná a Antigoné ještě jednou, in: *Umění a čas I*, s. 391.

Hranicí, kde končí „příděl člověka“ je smrt a tato znamená, že příděl člověka se přímo dotýká jiného přídělu, z kterého se nemůže nikdy vymanit, to je smrti, „přídělu země“, zaslíbení bohů. Pro další osud člověka a celé obce je právě nejdůležitější, jak se zachová k onomu druhému přídělu, protože řídí to podstatné v jeho životě. Pevnost a stálost obce pak závisí na pochopení a uznání druhého přídělu, kde platí odvěký božský zákon. Je třeba si uvědomit, že neviditelná hranice je vlastně „dvojitý smysl“ a člověk ve své lidskosti a omylnosti stále hledá správnou volbu, existuje jen jediná jistota, a tou je smrt, je to tma, kterou dále nic neproniká, není to však „nic“, je to příděl bohů. Člověku ovšem snadno uniká, že sféra lidského přídělu není vším. Příděl člověka je konečný, jak se ukazuje na neoddiskutovatelné jistotě smrti. Fakt smrti ukazuje, že noc prostupuje dnem a zákon dne se podrobuje zákona noci. Bohové jsou zde nesouměřitelné síly světa, které vládou a chrání právo Země na svůj příděl, na mrtvého.⁶⁴

Antigoné je poskvrněnou dcerou Oidipova rodu, na níž se odhalí „božský zákon“.⁶⁵ Rozhodnutí Antigony pohřbít bratra je motivováno poslušností a úctou k božskému údělu, k moci, která je člověku cizí, jež je přídělem bohů.⁶⁶ Antigoné se svým jednáním zcela oddaluje lidskému přídělu, bez strachu ze smrti a svou láskou se oddává přídělu noci, jež živým nenáleží. Svým jednáním se vědomě dává všanc smrti. Antigoně tak velí dávné prokletí Oidipova rodu.⁶⁷

Racionalistický Kreón respektuje v mýtu den, příděl lidského smyslu, snahu podřídít božstva přídělu dne. Kreontovi je nejvlastnější úspěch spojený s blahem obce⁶⁸, neboť dobro obce náleží vládnoucímu muži, byť dle vlastního odhadu,⁶⁹ - to značí příděl dne, příděl lidský. Upřednostňuje společenský užitek před soukromím, a neuvědomuje si, že překračuje meze mýtického přídělu dne, a proto se rozhodne pohřbít s poctami Eteokla, předat jej zemi. Ze stejného důvodu Polyneika nepohřbí, neboť zájmy obce jsou mu nejdražší. Rozhoduje o tom, kdo patří zemi a noci, a kdo životu. Neuzná konečnost lidského přídělu dne,

⁶⁴ Patočka, J., Ještě jedna Antigona a Antigoné ještě jednou, in: *Umění a čas I*, s. 393.

⁶⁵ Patočka, J., Pravda mýtu v Sofoklových dramatech o Labdakovcích, in: *Umění a čas I*, s. 466.

⁶⁶ Patočka, J., Ještě jedna Antigona a Antigoné ještě jednou, in: *Umění a čas I*, s. 394.

⁶⁷ Patočka, J., Ještě jedna Antigona a Antigoné ještě jednou, in: *Umění a čas I*, s. 396.

⁶⁸ Patočka, J., Ještě jedna Antigona a Antigoné ještě jednou, in: *Umění a čas I*, s. 394.

⁶⁹ Patočka, J., Pravda mýtu v Sofoklových dramatech o Labdakovcích, in: *Umění a čas I*, s. 466.

nerozporná hranici smrti a poražení člověka v neproniknutelném přídělu bohů noci.⁷⁰ Kreontovo zaslepení, překročení moci dne je původcem dalších katastrof. Haimón náleží své vyvolené a odchází za ní do hrobu. Bez svého syna nebude žít Eurydiké a následuje jej ve smrti. Nerespektování přídělů noci vede ke zničení celého rodu.⁷¹

Ve stati *Ještě jedna Antigona a Antigoné ještě jednou* Patočka protestuje proti volnému ztvárnění Sofoklovy tragédie *Antigoné* z důvodu duchovního nepochopení látky. Kritizuje autorské divadelní zpracování scénáristy a dramatika Milana Uhdeho s názvem *Děvka z města Théby* pro slabý a neurčitý děj a vystupuje zejména proti „modernizaci“ Antigony, protestuje proti takovému individuálnímu a libovolnému ztvárnění.⁷² Zpracování Milana Uhdeho stylizuje do původního námětu *Antigoné* aktuální společenskou situaci, kterou dotvrzuje velké vítězství Kreontovo. Společnost již nechápe a nerozumí iracionálnímu chování Antigony a jako bližší hodnotí pravdu a chování Kreonta.⁷³ Patočka poukazuje na situaci, kdy moderní člověk již mýtu nerozumí, a tak, jak je interpretován a jak mu rozumí moderní člověk, se jedná jen o „zfalšovaný mýtus“.⁷⁴ Podle Patočky moderní člověk není schopen porozumět *Antigoné* beze smyslu řecké polis, bez smyslu určeného v tomto mravním světě, bez smyslu starého mýtu. Vyzdvihuje Sofokla, který přes nesmírné básnické umění píše z ducha mýtu, jež se odráží v každém verši.⁷⁵

⁷⁰ Patočka, J., *Ještě jedna Antigona a Antigoné ještě jednou*, in: *Umění a čas I*, s. 396.

⁷¹ Patočka, J., *Ještě jedna Antigona a Antigoné ještě jednou*, in: *Umění a čas I*, s. 397.

⁷² Patočka, J., *Ještě jedna Antigona a Antigoné ještě jednou*, in: *Umění a čas I*, s. 389.

⁷³ Blahutková, D., Ševčík, M., *Patočkovy interpretace literatury*, s. 40.

⁷⁴ Patočka, J., *Ještě jedna Antigona a Antigoné ještě jednou*, in: *Umění a čas I*, s. 397.

⁷⁵ Patočka, J., *Ještě jedna Antigona a Antigoné ještě jednou*, in: *Umění a čas I*, s. 400.

4 MARTHA CRAVEN NUSSBAUMOVÁ

4.1 Etika a pojetí řecké tragédie

V knize *Křehkost dobra* s podtitulem *Náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii* se americká filosofka Martha Craven Nussbaumová zabývá zkoumáním vzorů etického myšlení tak, jak byly zaznamenány antickými básníky a filosofy. Autorka se zde zabývá ctností a schopností být dobrý, dále otázkami souvisejícími se spravedlivostí, s rolí náhody, jež činí člověka spravedlivým a ctnostným, otázkou hodnot a možnostmi a způsoby, jak prožít etický život.⁷⁶

V myšlení dávných básníků hledá způsob, kterak se starověké řecké uvažování vyrovnávalo s neštěstím.⁷⁷ Podle autorky jsou tragičtí básníci hlavními zdroji etického pochopení, a používání silných emocí jakými jsou strach a soucit v literárním díle je možností nahlédnutí do lidského života.⁷⁸ Jako důvod uvádí skutečnost, že antičtí Řekové znali nejen ocenění a slávu, ale obávali se provinění, hanby a viny. Další jedinečností a důležitostí zachycenou v textech básníků je jejich myšlení, pojetí a vidění světa, jenž si zaslouží pozornost. Jedná se o svět, který nepodléhá pouze rozumu, ale zejména náhodě.⁷⁹ Řecká tragédie nám ukazuje hrůzy lidského života. Důležitou součástí jsou zde božstva, která lze považovat za antropomorfní bytosti, s chybami, a nedokonalé.⁸⁰ V pojetí básníků antického světa je člověk vystaven náhodě a jeho jednání neodpovídá racionálnímu rozumovému uvažování.⁸¹ Můžeme též konstatovat, že antické tragédie byly mocným politickým nástrojem a současně reflexí občanských a náboženských svátků. Lze jimi nahlédnout eticky významnou oblast, kterou člověk sám neovládá, jejíž část je zanechána osudu, přírodě či bohům. Podle Nussbaumové se současná morální filosofie může od tragédie naučit neopomíjet rozvažování a správnou volbu.⁸²

⁷⁶ Nussbaumová, M. C., *Křehkost dobra; náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 15.

⁷⁷ Nussbaumová, M. C., *Křehkost dobra; náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 36.

⁷⁸ Nussbaumová, M. C., *Křehkost dobra; náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 17.

⁷⁹ Nussbaumová, M. C., *Křehkost dobra; náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 42.

⁸⁰ Nussbaumová, M. C., *Křehkost dobra; náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 42.

⁸¹ Nussbaumová, M. C., *Křehkost dobra; náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 42.

⁸² Nussbaumová, M. C., *Křehkost dobra; náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 43.

4.2 Konflikty hodnot v řecké tragedii

Obratem ke studiu řecké tragédie by morální filosofie mohla získat porozumění ohledně vztahu náhody a nutnosti, které by mohla podle Nussbaumové jinak opomenout.⁸³ Jedná se o lidské hodnoty, jež člověka ohrožují, konflikty mezi hodnotami a konflikty emocí.

Nussbaumové připomíná, že řada lidských hodnot je pro člověka riskantními už ze své podstaty, neboť mohou způsobit lidské bytosti bezprostřední újmu, ale život bez podstoupení těchto rizik by byl prázdný, zůstal by nenaplněný. Rizika vystavující člověka náhodě jsou závazky jako rodina, politické jednání. U člověka v osamocení by se však jednalo o úzké pojetí dobra. Tragičtí básníci zdůrazňují stabilitu před prchavějšími hodnotami, avšak nikdy neupřednostňují stabilitu proti náhodě. Hodnotí přátelství nejdůležitějším z lidských dober i přes postupující rizika ztráty a zármutku.⁸⁴ Dalším ze sledovaných konfliktů hodnot je vztah mezi možností volby. Při nutnosti výběru z několika možností je jednající vydán napospas náhodě. Dochází k možnému konfliktu mnohosti hodnot, které znemožňují sledovat to, čemu jednající zasvětil život, jak je ukázáno v tragédiích. Následujícím sledovaným konfliktem jsou emoce, jakož součástí lidského života, spojují člověka s nahodilostí, s událostmi, které nelze kontrolovat.⁸⁵

Tyto důvody přivádějí Nussbaumovou k hledání odpovědí, jakým způsobem ohrožuje náhoda lidské hodnoty a nezbytnost zpochybnit myšlenku, o nemožnosti vyloučení náhody z lidského života.⁸⁶ V tragédiích je ukázáno, že neštěstí, které je důsledkem chování lidí nebo bohů může postihnout každého. Vzhledem k tomu, že některé hodnoty nelze porovnat tak, aby jednotlivá dobra byla vzájemně uspořádána, není taktéž možné předejít konfliktům.

⁸³ Nussbaumová, M. C., *Křehkost dobra; náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 37.

⁸⁴ Nussbaumová, M. C., *Křehkost dobra; náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 37.

⁸⁵ Nussbaumová, M. C., *Křehkost dobra; náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 37-38.

⁸⁶ Nussbaumová, M. C., *Křehkost dobra; náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 38.

4.3 Tragédie *Antigoné*

Sofoklovu báseň *Antigoné* hodnotí Nussbaumová jako drama o „praktickém rozumu a způsobech, jimiž praktický rozum pořádá či vidí svět“.⁸⁷ Nachází v ní množství výrazů typických pro „rozvažování“, „přemýšlení“, „vědění“ a „vidění“.⁸⁸ Uvažuje o *Antigoné* též jako o dramatu „proměny vlastního vidění světa“, o „zvládnutí hůře postižitelného druhu moudrosti“⁸⁹ a také o sebepoučení.

Antigoné i Kreón, hlavní představitelé dramatu, mají naprosto rozdílné představy o volbě, jež by předcházela neodvratitelnému konfliktu. Dávají přednost prioritám, které jsou každému rozdílnou volbou s ohledem na bezmezné přesvědčení vlastní správnosti. Kreón i Antigoné jsou utvrzeni, o své odolnosti před „pohromou“⁹⁰ náhody. Rozhodnutí, která učiní v souvislosti se správností volby, však v obou případech nejsou dokonalá.⁹¹ Žádná z postav své rozhodnutí nepodrobila vlastnímu přezkoumání, oba pohledy zůstaly „zúžené“⁹² a pokládá otázku po onom zúžení pohledu a jeho kritice. Nussbaumová zastává myšlenku, že Antigoné i Kreón uvolňují napětí nesprávným směrem, přičemž samo „drama ukazuje“ dle Nussbaumové správnou cestu.⁹³ Autorka také chápe vhodným „ústředním motivem“ dramatu *Antigoné* „deinon“ jako „prchavou mnohostrannost“.⁹⁴

V tragédii *Antigoné* Nussbaumová podrobuje zkoumání vzájemný konflikt, který je ovlivněn mnohostí hodnot, lidskou zranitelnost, kterou ukazují rodinné vazby. Nalézá zde konflikty hodnot bez možnosti potvrzení správnosti a v neposlední řadě nalézá ve světě tragédie silné vášně, které lidská bytost není s to ovládnout. V eseji *Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení* sleduje

⁸⁷ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 144.

⁸⁸ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 144.

⁸⁹ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 146

⁹⁰ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 145.

⁹¹ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 145.

⁹² Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 145.

⁹³ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 146.

⁹⁴ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 147.

Nussbaumová myšlenku, zabývající se možností zjednodušení struktury hodnot, vzhledem k důvodu omezení konfliktu a napětí.⁹⁵

4.4 Osobnost Kreonta v pojetí Nussbaumové

Kreón, po vzoru příkladného vládce, věří, že nejdůležitější je být oddán věci dobra obce a tomu slouží „praktická moudrost neboli zdatnost v rozvažování“.⁹⁶ Kreontovo kritérium věrnosti věci obce působí, že odsuzuje Antigonu za provinění se proti občanským hodnotám. Kreón nemůže z podstaty určení vlastních hodnot rozumět Haimónovi, kterému přikazuje poslouchat zájmy obce a opomenout liché Antigoniny myšlenky, protože Antigona je špatná pro své občanské vlastnosti.⁹⁷ Pro Kreonta není jiné pravdy než pravda související s dobrem a blahobytem obce.⁹⁸

Při užším zkoumání konfliktu mezi hlavními hodnotami se Nussbaumová zamýšlí nad Polyneikem, který je součástí Kreontovy rodiny. Kreón má náboženskou povinnost k uctění a pohřbení příbuzného, ale protože je Polyneikés pro Kreonta zrádcem obce, je pro něj provedení pohřbu nepřijatelné. Ctí zákon obce, který zakazuje pohřbít zrádce na území Attiky.⁹⁹ Odmítne tak vnímat konflikt, který ze situace vyvstává – přijmout vlastní náboženskou povinnost k uctění rodiny oproti bránění v pohřbení mrtvolý zrádce.¹⁰⁰ Kreón rozlišuje i ve smrti dobré a špatné, hrdiny a zrádce ve smyslu dobra obce.¹⁰¹

Podle Nussbaumové je také Kreontův názor na spravedlnost jasně daný prospěchem obce. Neexistuje jiné spravedlnosti, nepřipouští se jiné jednání než v zájmu obce. Kreón sám sebe hodnotí spravedlivým mužem, neboť se stará

⁹⁵ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 143 - 144.

⁹⁶ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 149.

⁹⁷ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 153.

⁹⁸ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 149 - 150.

⁹⁹ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 151.

¹⁰⁰ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 151 - 152.

¹⁰¹ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 153.

o blaho obce a musí dostát svým občanským závazkům.¹⁰² Veškeré projevy opakovaně směřuje k občanským závazkům a zájmům obce. To je důvod proč obviní Teirésia z nespravedlnosti v momentě, kdy ho varuje před nebezpečím, hrozící z jeho rozhodnutí.¹⁰³ Kreontova rozhodnutí však nejsou v souladu s myšlením jednotlivců v obci. Občané jsou přesvědčeni, že občanského dobra nelze dosáhnou prostředky, odporující jiným povinnostem, ke kterým je nezbytné zachovávat úctu. V tomto ohledu obec nesouhlasí s Kreontem a tiše podporuje Antigonu.¹⁰⁴ Konflikt Kreonta vyvstává skrze odlišná vidění hodnot občanů. Jak uvádí Nussbaumová, tak podle Kreontova uspořádání hodnot nemůže vyvstat konflikt mezi obcí a rodinou, protože obec a rodina jedno je. Kreón neuznává žádnou jinou vazbu, byť pokrevní, pokud je v rozporu s obcí. Podle Nussbaumové z těchto důvodů nahrazuje pokrevní pouta přátelskými vztahy v obci. V tomto duchu přistupuje také k synovi Haimónovi a ve stejném duchu mu radí ohledně výběru ženy, nebere v potaz jeho city, ale pouze zájem obce.¹⁰⁵

Kreón svým pohledem a systémem hodnot předělává i samotné bohy k obrazu vlastnímu, protože podle jeho soudu není možné, že by bohové ctili Polyneika jako nepřitele obce, tato myšlenka se mu zdá chybná a působí na Kreontovo uspořádání a rozvažování.¹⁰⁶

(Hovoří Kreón:)

Tvá slova nelze snést, říkáš-li,
že bozi o to tělo pečují.
Zda chtěli je snad pohřbít, ctíce ho
jak dobroděje, jej, když přišel přec,
by spálil chrámy sloupy zdobené
a jejich dary obětní i zem
a právní řády vniveč rozmetal?

¹⁰² Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 154 - 155.

¹⁰³ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 154.

¹⁰⁴ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 153.

¹⁰⁵ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 155 - 156.

¹⁰⁶ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 157.

Či vidíš, že ctí bozi lidi zlé?¹⁰⁷

Kreón vytvořil rozvažovací svět podle svých jednotných a neměnných pravidel, je to svět, ve kterém nemůže dojít ke konfliktu, celý svět sleduje nejvyšší dobro, čímž je zájem obce a „všechny ostatní hodnoty jsou jeho funkcemi“¹⁰⁸ Obec musí být zdravá, je pro občany nutné, aby vzkvétala a byla v dobrém stavu.¹⁰⁹

Nussbaumová v eseji uvádí, že Kreón ztotožňuje obec s lodí, jež je nástrojem k podmanění náhody a přírody. Správná obec je bezpečná a představuje odolnost proti vnějším hrozbám. Kreón věří, že člověk dokáže překonat „nahodilost i smrt.“¹¹⁰ Podle Nussbaumové Kreón ovládá svět „praktickou etickou racionalitou.“¹¹¹

Drama končí Kreontovou prohrou, protože cíle nelze dosáhnout podle vlastních omezených a zjednodušených pravidel. Obec složená z jednotlivců uvažuje o dobru jinak, než Kreón a také se ukazuje, že nelze popřít náboženské zákony. Kreón nedokáže vnímat a vidět odlišné pohledy občanů.¹¹²

Kreontovi se pod vlivem událostí nedaří uchovat vlastní jednoduchý pohled a vlastní zájmy. Zrazuje je ho jeho vlastní lidství a uvědomí si chybu vlastní strategie a přizná, že svět je mnohem složitější.¹¹³ Kreón si uvědomí lásku k synovi a začíná pociťovat strach. Přiznává vlastní chyby, zabývá se výčitkami svědomí ohledně vlastních úsudků, uznává vlastní selhání. Sebevražda manželky potvrzuje a zesiluje vlastní selhání.¹¹⁴

(Hovoří Kreón:)

„Nuž odved'te mě pryč, mne zločince bídného!

Já nerad, synu můj, jsem způsobil ti smrt,

i tobě, choti má; ó žel, já nebožák!

A nyní nevím sám kam dřív se obrátit.

¹⁰⁷ Sofoklés, *Král Oidipus, Antigóné, Slídiči*, s. 119.

¹⁰⁸ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 158.

¹⁰⁹ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 159.

¹¹⁰ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 161.

¹¹¹ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 162.

¹¹² Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 163.

¹¹³ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 162.

¹¹⁴ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 166.

Vše v troskách přede mnou, a na hlavu dopadla
mi osudu těžká pěst, již nelze nijak snést“!¹¹⁵

Kreontovy hodnoty jsou na počátku příběhu urovnány takovým způsobem, že je oproštěn jakéhokoli napětí a konfliktu. Má jasným způsobem vymezené skutečné a jediné dobro, podle kterého postupuje. Hlavní etické hodnoty vztahuje na blahobyť obce, způsobem, jež se považuje za jediný vhodný.¹¹⁶

V Kreontových projevech nenalezneme rozlišení mezi ctnostmi, všechny ctnosti jsou nahrazeny blahem obce. Pojmy jako spravedlnost, láska, úcta k rodině, i úcta k bohům – to vše je přizpůsobeno jediným zjednodušeným viděním. Podle Nussbaumové Kreón používá tradiční etický slovník, ale „neužívá jej tradičním způsobem“. ¹¹⁷ Veškeré překážky vidí jako nutnost k překonání a k jejich odstranění. ¹¹⁸ Jednáním, které zapříčinilo naprosté zjednodušení konfliktu, přivedla Kreonta k využívání a vykořisťování všech ostatních.¹¹⁹

Obrat v Kreontově uvažování nastává v okamžiku, kdy se mu nedaří jasně sledovat vytýčený cíl. Zájmy obce překrývá vlastní lidskost, která způsobí přehodnocení dosud zastávaného pohledu. Chybu a konflikt vlastních rozhodnutí přiznává Kreón v době, kdy již pocítuje jejich neodvratitelný důsledek. Podle Nussbaumové se Kreón jeví jako morálně narušená osobnost.¹²⁰

V rozboru osobnosti Kreonta se ukazuje, že žádná hodnota není bezesporná – spravedlivost obce může být v rozporu s božími zákony, úcta k jednomu poškodí druhého, přátelství a láska můžou vyžadovat nespravedlnost, přátelství může druhého poškodit na cti, spravedlivé soudy mohou vést k bezbožnosti.¹²¹ Kreón poznal, že vládce obce může být jen tehdy, váží-li si názorů a hodnot, které uznávají také občané.¹²²

¹¹⁵ Sofoklés, *Král Oidipus, Antigóné, Slídiči*, 164.

¹¹⁶ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 152 - 153.

¹¹⁷ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 152.

¹¹⁸ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 163.

¹¹⁹ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 172.

¹²⁰ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 167.

¹²¹ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 150.

¹²² Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 173.

4.5 Osobnost Antigóné v pojetí Nussbaumové

Nussbaumová uvádí, že Antigóné rovněž jako Kreón zjednodušuje svět hodnot, protože vylučuje „konfliktní požadavky“ a odmítá hledět do budoucnosti.¹²³ U Antigony je vše podřízeno zájmu rodiny, kterou vnímá zjednodušeně. Rodina je přítel, člověk milovaný a ten, kdo stojí mimo rodinu a působí nějaké její ohrožení je nepřítel. U Antigony je vše podřízenou láskou k rodině, nikoliv však láskou podnícenou „érotém“, jsou to vazby, jejichž láska a oddanost jsou jednoznačnou a nezpochybnitelnou povinností, kterou je nutno ctít, bez ohledu na city.¹²⁴ Tento druh chování je zřejmý k nastávajícímu manželovi Haimónovi, ke kterému se Antigóné v básni neobráť jediným slovem.¹²⁵ Sestru Isménu chápe Antigóné také jako součást úzkého rodinného kruhu, ale její přístup k ní je také chladný. Na základě takto chápaných rodinných pout nutí Isménu vzít rodinu na vědomí. Nutnost dodržet povinnosti k mrtvému členu rodiny se pro Antigonu stává nejvyšším zákonem.¹²⁶

Podle Nussbaumové Antigóné zjednodušuje a přehodnocuje zbožnost, spravedlnost a otázku cti. Antigóné neuznává Dia jako ochránce Eteokla. Antigóné se snaží vytvořit pro svou rodinu vlastní spravedlnost i ve zbožnosti, což ji přivádí do možného konfliktu a nepochopení občanů, neboť ti uznávají tradiční názor ohledně práva zemřelých. Svůj život jednoznačně obětuje mrtvým bez jakýchkoliv ohledů na sebe a blízké živé, a lásku chápe jako povinnost být milována mrtvými.¹²⁷ Spatřuje však, že v jejím jednostranném zájmu číhá problém, neboť si uvědomuje, že k naplnění povinností péče o mrtvé je zapotřebí obce a její zbožnosti. Uvědomí si, že nemůže být sama sobě zákonem, protože by náboženské povinnosti pozbyly smyslu a ona sama nemůže dále sloužit mrtvým. Obává se také skutečnosti, že ani jí samotné se nedostane zbožného posmrtného

¹²³ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 167

¹²⁴ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 168 - 169.

¹²⁵ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 169.

¹²⁶ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 170 - 173.

¹²⁷ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 173.

zacházení, neboť bez podpory obce a bližních nebude nikoho, kdo by ji oplakával.¹²⁸

(Hovoří Antigóné:)

Ó vlasti, ó Théby, rodiště mé,
ó bohové
mých předků, jdu na smrt, již přišel můj čas,
jdu – poslední potomek vladařů Théb.

Ó vizte mě zde,
jak trpím zle, a kdo trestá mě tak,
že zbožně jsem ctíla, co zbožno.¹²⁹

Antigóné se podle Nussbaumové nedopouští žádného násilí a všechny své skutky spojené se zbožností, byť vytvořenou částečně vlastním zjednodušeným viděním vykonává sama, riskuje pro vlastní přesvědčení život, a toto vše činí sama z vlastní vůle, bez zneužívání druhých. Antigóninou ctností zůstává bránění vlastního přesvědčení přes práh smrti i přes narůstající pochybnosti. I v hodině smrti ctí božské a je oddána a věrna mrtvým.¹³⁰

4.6 Etické shrnutí hlavních představitelů *Antigóné*

Jednostranné a zjednodušeně zaměřené pohledy na skutečnosti obou hlavních představitelů tragédie způsobí nemožnost řešení konfliktu, ale naopak působí katastrofu. Podle Nussbaumové Antigóné chápe společenské hodnoty a náboženství, a proto hodnotí její volbu a řešení konfliktu lepší než Kreontovu¹³¹. Antigóné také chápe společenské hodnoty hlouběji než Kreón, neboť tvrdí že povinnosti pohřbít mrtvého není možné zrušit příkazem jediného vládce.¹³² Antigóné nevyužívá žádné jiné osoby, veškeré vytyčené cíle k dosažení vlastních ctností vykonává sama. Je připravena obětovat svůj život pro obranu vlastních hodnot. Podle Nussbaumové přijímá Antigóné konflikt až v situaci hraniční se

¹²⁸ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 174.

¹²⁹ Sofoklés, *Král Oidipus, Antigóné, Slidiči*, s. 48.

¹³⁰ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 174 - 175.

¹³¹ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 174.

¹³² Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 174.

smrtí, ale přesto zůstává věrna nastaveným hodnotám, oddanosti božskému zákonu a úcty k mrtvým. Podle Nussbaumové není Antigóné ani oběť ani osoba, jež svými činy druhé vykořisťuje a její schopnost uznat „zranitelnost ctnosti a „svět přirozenosti“ vyzdvihuje Antigónu nad Kreonta jako „lidsky rozumnější a bohatší.“¹³³

Antigóné i Kreón však hájí pouze vlastní zájmy a neohlížejí se na zájmy ani na hodnoty, které uznávají druzí. Podle Nussbaumové lze na základě zkoumání Antigony a Kreonta dojít k závěru, že povaha a rozlišování hodnot hlavních představitelů vede nutně ke střetu hodnot.¹³⁴ Z výkladu Nussbaumové dále vyplývá, že některé „velmi zranitelné samostatné hodnoty“, jako jsou vztahy mezi „bezpečím a láskou“ a mezi „snahou o dosažení nezranitelnosti a odplaty“ jsou příčinami k „rozvratnému vzbouření vášní“.¹³⁵ Nussbaumová zastává názor, že bezkonfliktní způsob života by byl ochuzen o hodnoty a krásy, jež pramení ze svébytnosti a rozdílnosti. Souhlasí s Hérakleitem, že spravedlnost je svár a napětí, ze kterého pocházejí a částečně vznikají nové hodnoty.¹³⁶ Zvyklosti a obyčeje uchovávají rozmanitost hodnot, úctu k bohům a společnost je chrání.¹³⁷

¹³³ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 175.

¹³⁴ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 177.

¹³⁵ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 200.

¹³⁶ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 179.

¹³⁷ Nussbaumová, M. C., Sofoklova Antigona: konflikt vidění a zjednodušení, in: *Křehkost dobra*, s. 198.

5 KAREL KOSÍK

5.1 Kosíkovo pojetí kultury a tragična dvacátého století

Úvahy psané Karlem Kosíkem v rozmezí třiceti let druhé poloviny dvacátého století a shromážděné v knize pod názvem *Století Markéty Samsové* jsou reflexí dvou pro Kosíka propojených otázek - co je kultura a co je politika. Kosík dospěl k názoru, že kultura je „zázračná proměna, která umí změnit utrpení na radost, ponižování a ústrky na rozdávačnou laskavost, pronásledování a útlak ve věrnost svobodě pro všechny“. ¹³⁸ Následně kulturu charakterizuje jako „průlom“ osvobozující od malosti nadvlády peněz, moci a násilnictví, která dokáže otevřít prostor pro trojí kultivování, které charakterizuje „úctou ke vznešenému, péčí o Zemi a kultivaci přírody, vztahem k bližním a k druhým jako k bytostem, jež jsou hodny svobody“. ¹³⁹ Politiku Kosík charakterizuje podle antického vzoru jako činnost prospěšnou obci, žijící v souladu božského a lidského. Kultura se rozvíjí a uskutečňuje právě jako opravdová politika a kritika falešných představ. Proto se vymezuje se proti jakékoli ideologii, ať slibuje nebo vyhrožuje, protože ukazuje jedinou omezenou realitu. Upozorňuje na hrozbu zrodu nové ideologie, která může vzniknout bezprostředně po pádu ideologie stávající. K ilustraci těchto úvah užívá Kosík slavného Platónova podobenství o jeskyni, z dialogu *Ústava*. ¹⁴⁰ Kosík tímto poukazuje na nezbytnost člověka neustrnout ve své činnosti a připomíná, že myšlení a rozum musí „bdělostí“ překonat nové ideologie. ¹⁴¹

Podle Kosíka ve dvacátém století „kulminuje“ proměna významu tragična, kdy „nemyslicí veřejné mínění“ pojmenovává tragickým jakoukoli dopravní nehodu, přírodní katastrofu, nehodu, či nahodilost. „Tragédie“ se stává větší tím, čím více životů a škody si vyžádá. Podstatou se tedy stává jakési číslo, množství, cena. Posun „smyslu tragična“ ve veřejném mínění je zásadní a výmluvný „fenomén“, který o době mnohé vypovídá. Dvacáté století, které Kosík nazývá stoletím Markéty Samsové, nahrazuje tragédii něčím jiným, pouhou

¹³⁸ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 9.

¹³⁹ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 9.

¹⁴⁰ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 9.

¹⁴¹ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 10.

„napodobeninou“ tragična. Nehody a různé nahodilosti lidé označují jako tragédie a jejich život je zbaven „osudovosti a ponížen na nahodilost“.¹⁴²

Kosík zmiňuje dvě významné okolnosti, které „vylučují možnost tragična“ v naší době.¹⁴³ Naše životy se odvíjejí v době „postheroické“ a všemu vznešenému, velkému, heroickému, krásnému nebo statečnému, co se vykoná, hrozí přinejmenším ztráta svébytnosti, proces přizemnosti, lhostejnost.¹⁴⁴ Jako mocnou sílu dvacátého století, která ovlivňuje veřejné mínění, a kterým se „rozlézá“ označil Kosík „lokajství“,¹⁴⁵ jež charakterizuje jako „přizemnost, „závist“, „číhavost“, „slídilství“ a „podezíravost“ a neschopnost uznat hrdinu. Kosík upozorňuje na skutečnost, že se takový pohled stal v dnešní době skutečným pánem, že „diktuje veřejnosti a určuje morálku a vkus“.¹⁴⁶ Tato síla se jeví první skutečnou překážkou tragična.

Druhou a podle autora významnější překážkou, která se staví do cesty tragičnu je „banalizace a domestikace smrti“.¹⁴⁷ Smrt bližního ztrácí „osvobozující otřesnost“, neboť smrt zevšedněla, klesla do „přizemnosti a bezvýznamnosti“, do pouhého sdělování informace.¹⁴⁸ Projevem neúcty ke smrti jsou smuteční obřady veřejného charakteru, vysílány hromadnými sdělovacími prostředky. Neprokazují úctu zemřelému, hlavním cílem je příležitost předvádění živých publiku.¹⁴⁹

Karel Kosík nazývá dvacáté století stoletím Franze Kafky. Podle něj popsal podstatu doby s „neuvěřitelnou přesností.“ Kafka dospěl k názoru, že dvacáté století je „nepřátelské tragičnu“ a jako takové je vylučuje a místo něho dosazuje „groteskno.“¹⁵⁰ „Ztělesněním“ pro „vyloučení tragična“ vidí Kosík právě v literární předloze Kafkovy postavy Markéty Samsové z povídky *Proměna*, kterou nazval Kosík anti-Antigonou dvacátého století.¹⁵¹

¹⁴² Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 14.

¹⁴³ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 14.

¹⁴⁴ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 14.

¹⁴⁵ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 15.

¹⁴⁶ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 15.

¹⁴⁷ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 15.

¹⁴⁸ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 15.

¹⁴⁹ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 15.

¹⁵⁰ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 11.

¹⁵¹ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 11.

5.2 Proměna Franze Kafky

Postava Markéty Samsové byla stvořena v povídce *Proměna* (*Die Verwandlung*) pražského, německy píšícího spisovatele Franze Kafky napsané v roce 1911.

V Kafkově povídce se odvíjí příběh rodiny, jejíž člen Řehoř Samsa, bratr Markéty se během noci promění v jakýsi „nestvůrný hmyz“¹⁵². Řehoř, který pracuje jako obchodní cestující, se probouzí a zjišťuje, že se proměnil. „Ležel na hřbetě tvrdém jak pancíř, a když trochu nadzvedl hlavu, uviděl své vyklenuté, hnědé břicho, rozdělené obloukovitými výztuhami, na jehož vrcholu sotva ještě držela příkrývka a taktak že úplně nesklouzla dolů. Jeho četné, vzhledem k ostatnímu objemu žalostně tenké nohy se mu bezmocně komíhaly před očima.“¹⁵³ Řehoř s nastalou proměnou nepozbyl svého lidství a též rozumí lidské řeči. Dělá si starost o osud rodiny, o její živobytí o sestru, protože se o rodinu musí starat, neboť je to jeho povinností. Záhy zjistí, že starost o rodinu z jeho strany není možná. Po odhalení Řehořova údělu rodinou zůstává izolován ve svém pokoji a jeho bytí a nebytí závisí nyní na rodině, na sestře. Na sestře Markétě závisí, zdali bude o bratra postaráno, jestli nebude strádat duševně nebo fyzicky.

Rodina ztratila v Řehořovi jediný zdroj finančních příjmů, ocitá se v tíživé situaci a Řehoř je pro ni jen další přítěží. Otec, matka i sestra si nacházejí nové zaměstnání, bratr se pro ně stává pouhou přítěží. „Když jednou člověk musí tak těžce pracovat jako my všichni, nemůže mít přece doma tohle věčné soužení.“¹⁵⁴ Řehoř dostává do pokoje jedenkrát denně nějaké jídlo. Nikoho nezajímá, jestli je snědl nebo nesnědl. S postupem času se rodina Řehoře nejen děsí, ale také se ho štítí. Stále je izolován v pokoji, v tichu a ve tmě, ze situace je zřejmé, že by si přáli, aby nebyl, aby neobtěžoval rodinu svou přítomností. Rodina nabyla přesvědčení, že jsou Řehořem zdržováni a brzděni ve svých životech. S nastalou situací je smířena jen rázná posluhovačka, která jedná s Řehořem jako se zvířetem, s hmyzem. Jeho pokoj se postupně stává odkladištěm nepotřebného harampádí, v pokoji překáží takovým způsobem, že se Řehoř nemůže ani pohybovat. Po

¹⁵² Kafka, F., *Proměna*, in: *Povídky*, s. 63.

¹⁵³ Kafka, F., *Proměna*, in: *Povídky*, s. 63.

¹⁵⁴ Kafka, F., *Proměna*, in: *Povídky*, s. 109.

dalších ústrkách a trápeních s vědomím, že musí zmizet osamocen ve tmě a tichu uzavřeného pokoje Řehoř Samsa umírá. Zemřelého nalézá právě stará posluhovačka, která mrtvolu koštětem a lopatou odklidí. Samsovi děkují „Pánubohu“¹⁵⁵ a tentýž den si uspořádají výlet, přemýšlejí o zlepšení své situace a rozebírají nadějně plány do budoucnosti.

Kafka popisuje zcela zřejmě ztrátu důstojnosti, odvrácení se od nepotřebného člověka, o to tížeji, že se jedná o člena rodiny, který již není k užitku a o rodinu se nedokáže postarat.

5.3 Kosíkovo pojetí postavy Markéty Samsové v povídce *Proměna*

Podle Kosíka není ústřední postavou děje *Proměna* Řehoř Samsa, proměněný v obrovský hmyz, ale jeho sestra Markéta, která aktivně zasahuje do děje a její jednání se stává oním zlomem, zvratem, onou „přeměnou“.¹⁵⁶

Kosík uvádí, že „groteskní proměna“¹⁵⁷ nastává v okamžiku, kdy Markéta Samsová odmítá považovat bratra za člověka. Přestává pochybovat, zdali je Řehoř člověkem či zvířetem. „Musíme se toho hledět zbavit,“¹⁵⁸ musí být odklizen, aby nepohoršoval, říká Markéta o svém bratrovi. Markéta se bratra vzdává, už pro ni není člověkem, ale jakousi obludou. Téže noci Řehoř Samsa umírá sám, uzavřen v temném a tichém pokoji. Posluhovačka mluví o zemřelém Řehoři Samsovi jakoby pošlo nějaké zvíře: „ono to chcíplo; leží to tam dočista chcíplé.“¹⁵⁹ Je zřejmé, že Markéta Samsová jako moderní anti-Antigoné bratra nepohřbí, služebná pozůstatky „tamtoho“¹⁶⁰ odklidí jako špínu.

Kosík uvádí, že pokud jsou vztahy mezi lidmi „odlidsťeny“ takovým způsobem, že se „živí vzájemně považují za obtížný hmyz“¹⁶¹, bylo by „groteskní“ pozůstatky těchto „lidí-nelidí, lidských hmyzů“ pohřbívat, protože jejich

¹⁵⁵ Kafka, F., *Proměna*, in: *Povídky*, s. 113.

¹⁵⁶ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 16.

¹⁵⁷ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 16.

¹⁵⁸ Kafka, F., *Proměna*, in: *Povídky*, s. 109.

¹⁵⁹ Kafka, F., *Proměna*, in: *Povídky*, s. 114.

¹⁶⁰ Kafka, F., *Proměna*, in: *Povídky*, s. 115.

¹⁶¹ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 16.

„groteskní proměně odpovídá, že jim nemůže být vystrojen smuteční obřad, ale koštětem a lopatou jsou odklizeny a srovozeny ze světa.“¹⁶²

Lidé jsou ve všech svých podobách nadáni vědomím a řečí, a proto Markéta Samsová jako anti-Antigoné moderní doby odůvodňuje své jednání takto: „Kdyby to byl Řehoř, dávno by už uznal, že lidé nemohou žít pohromadě s takovým zvířetem, a byl by dobrovolně odešel. Neměli bychom pak bratra, ale mohli bychom dál žít a chovat v úctě jeho památku.“¹⁶³ Měl by mít na paměti, že rodina včetně Markéty Samsové chce mít svůj klid, a on by měl mít na rodinu ohled, neměl by jej nikterak rušit a sám by měl odejít z domu. Neboť vše co narušuje klid je odpuzující a musí ustoupit z cesty.¹⁶⁴ Získáním tohoto klidu neatřese nic, ani smrt. Osoba Markéty Samsové představuje tento klid a pohodlí moderní doby. Markétu Samsovou stanovuje Kosík anti-Antigonou na základě zosobnění moci, se kterou postupuje vstříc své přízemní, šedivé, budoucnosti, neotřesená absolutně ničím, ani smrtí bratra.¹⁶⁵

Kosík charakterizuje *Proměnu* jako povídku s „ironickou a groteskní mnohovýznamovostí.“ Lidé se podle Kosíka proměnili tím, že „banalitu“, „všednost“ a „přízemnost“, která je stěžejním obsahem jejich životů, považují za „normalitu“ a „obvyklost“ a nemají moc, vůli a ochotu se z těchto degradujících podmínek vymanit.¹⁶⁶ Řehoř Samsa změnil podobu, ale tato vnější změna ho neproměnila. Vnitřně a duchovně zůstal v „omezenosti“ svého života, z něhož mu nepomohla ani „degradovaná“ smrt.¹⁶⁷

¹⁶² Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 16.

¹⁶³ Kafka, F., *Proměna*, in: *Povídky*, s. 110.

¹⁶⁴ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 16.

¹⁶⁵ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 17.

¹⁶⁶ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 17.

¹⁶⁷ Kosík, K., *Století Markéty Samsové*, s. 17.

6 ZÁVĚR

Bakalářská práce představila literární látku s mytologickými kořeny, která líčí osud Oidipovy dcery Antigony a její reflexi v textech tří myslitelů dvacátého století. Práce nejprve připomněla původní Sofoklovo zpracování tragédie *Antigoné*, která byla inspirací a východiskem filosofům, jejichž rozbor textů byl v práci následně prováděn. Analyzovány byly texty českého filosofa Jana Patočky, americké filosofky Marthy Craven Nussbaumové a českého filosofa Karla Kosíka. Cílem práce bylo nalezení odpovědí na otázky, jakým způsobem uchopili téma *Antigony* uvedení myslitelé, co bylo záměrem jejich zkoumání, postihnout úsudky, tvrzení, rozdílnost přístupů a vyvozených závěrů, vztahujících se k dramatu *Antigoné* a postavám jednajícím v něm.

Jan Patočka pojímá téma antické tragédie v nebyvalé hloubce, která sahá až k počátkům bytí člověka. Na příkladu mýtu ilustruje mistrovským způsobem duchovní problematiku úsvitu dějin člověka, které pak označuje problematičností a problematičnost charakterizuje jako nabývání větší hloubky smysluplného života. Za místo, kde se lidské bytí problematizuje, označil Patočka řeckou polis 5. stol. př. Kr. Lze říci, že počátek lidské kultury v evropské tradici z doby tzv. před-dějinné ukazuje Patočka jako mýtus, jenž je zaznamenán nejdříve epickými básníky - jako vrchol básnického génia určuje Patočka řeckou tragédii. V Sofoklově tragédii *Antigoné* sleduje Patočka linie hlavních postav podle božského *vómos*, mytického pojetí řádu světa, který Patočka vysvětluje jako dělbu a která musí být zachována v základní síle a moci, která mu vládne a která náleží danosti „přídělu“ dne a noci. Nerespektování přídělů vede v rovině konkrétních osudů ke „střetu dvojího pathos“ a ke zničení Antigony, Kreonta a celého rodu. Patočka se vymezuje proti ztvárnění *Antigoné* moderním způsobem z důvodu libovolného pojetí látky, ve kterém, jak vytýká ve zpracování Milana Uhdeho, dochází k nepochopení Antigony a k vítězství Kreontovu.

Martha Craven Nussbaumová se zabývá zkoumáním vzorů etického myšlení v antickém Řecku. Důvodem pro studium textů antických básníků je pro Nussbaumovou skutečnost, že v umění tragických básníků nalézá hlavní zdroj

etického pochopení, užití silných emocí, jakými jsou strach a soucit, umění zachytit myšlení, pojetí a vidění světa, který nepodléhá pouze rozumu, ale také náhodě zaznamenat v tragédii hrůzy lidského života. Nussbaumová zpracovává látku Sofoklovy *Antigoné* z etického pohledu, k dramatu *Antigoné* přistupuje se záměrem analyzovat na příkladu postav jednajících v tragédii mnohost hodnot, otázkou výběru volby a příčiny vzniku konfliktů. Nussbaumová v tragédii *Antigoné* uvažuje nad třemi sledovanými konflikty hodnot, jakými jsou riskantní dobro přátelství a rodiny, výběr z různých variant možností a konflikty, jež způsobují emoce. V souvislosti se sledovanými konflikty hodnot posuzuje Nussbaumová hlavní představitele tragédie *Antigoné*. Kreont je nazírán jako osobnost, která přes pokřivené nazírání hodnot není schopna do svého vzorce chování zahrnout náboženské obyčeje ani rodinu, pokud jsou v rozporu s uznáváním vlastních zjednodušených hodnot. Pojmy spravedlnosti, lásky, úcty k rodině a k bohům přizpůsobuje podle Nussbaumové svému zjednodušenému vidění, ke kterému využívá a vykořisťuje všechny ostatní. Osoba Kreonta v tragédii prohrává, její hodnoty selžou. Antigona podle Nussbaumové zjednodušuje zbožnost, otázku cti a spravedlnosti, ale ve svém jednání se nedopouští žádného násilí, a pro své skutky nevyužívá druhých. Podle Nussbaumové zjednodušení pohledů hlavních protagonistů tragédie působí nemožnost řešení konfliktu a vede ke střetu hodnot. Antigoné i Kreón hájí pouze vlastní zájmy a neohlížejí se na hodnoty, které uznávají druzí. Autorka si všímá také etického chování ostatních hrdinů tragédie a sboru, které hodnotí jako otevřenější oproti strnulosti hlavních představitelů. Nussbaumová v této souvislosti zastává názor, že život bez konfliktu by pozbyl rozmanitosti hodnot a krásy, které jsou podstatou svébytnosti a rozdílnosti.

Karel Kosík se vztahuje k antické tragédii jako k období vzoru hrdinství, souladu božského a lidského, vznešenosti, krásy a statečnosti a jednající osoby jsou mu inspirací pro rozvinutí vlastních úvah o současnosti. Kosík tak využívá antického vzoru Sofoklovy Antigony v kontrastu s Kafkovou anti-Antigonou Markétou Samsovou. Ve svých úvahách se zamýšlí nad ztrátou významu hodnot antické tragédie, jež rozebírá v souvislostech života evropské společnosti

dvacátého století. V kontrastu ke světu antických hrdinů hodnotí dvacáté století jako milník, kdy význam tragična pozbývá významu, neboť v něm není místa pro hrdiny a smrt pro člověka dvacátého století zevšedněla a není otřesem. Tato teze byla podle Kosíka důvodem pojmenovat dvacáté století stoletím Franze Kafky. Ilustruje ji na Kafkově literární postavě Markéty Samsové, kterou nazývá anti-Antigonou dvacátého století a kterou učinil obrazem vyloučení tragična, jež nahradilo groteskno. Z úvah Karla Kosíka je zřejmé, že společnost dvacátého století posuzuje jako nepřátelské heroům, ale též, že boj proti ideologiím nekončí. Upozorňuje na hrozbu úpadku hodnot, na prohlubující se neúctu k člověku a na nebezpečí proměny lidství.

V rozborech textů jednotlivých filosofů byly zkoumány pohledy a závěry jejichž inspirací byla Sofoklova *Antigoné*. V textech autorů byla řešena problematika z různých oblastí lidského vědění. Společnou inspirací byl všem trojím pohledům zájem o nalézání pravosti a velikosti člověka.

7 RESUME

In my bachelor work there is introduced a literary theme with mythological roots, that describes the fate of Oedipus' daughter Antigone and its reflection elaborated in the texts of the scholars / philosophers of the twentieth century. As first the work describes the original Sofocles' arrangement of the tragedy *Antigoné*, which became inspiration and base for philosophers, whose texts were analysed in this work. The analysed texts in the work connected with the theme were the texts of the Czech philosopher Jan Patočka, the American philosopher Martha Craven Nussbaum and the Czech philosopher Karel Kosík. The aim of the work was to find answers to questions on how the mentioned scholars grasped the theme of *Antigoné*, what was intention of their investigation, to understand their opinions, statements, difference of approaches and drawn conclusions connected to the drama of *Antigoné* and to its acting characters.

Jan Patočka holds the theme of ancient tragedy in connection with history. He deals with the beginnings of human culture, of the man down in history, questions of myth in connection with tragedy. He views Sofocles' heroes in accordance with the divine νόμος, mythical scheme of things which has to be maintained because its disrupting brings destruction. Martha Craven Nussbaum follows ethical conflicts of values in the tragedy of *Antigoné* and on this base she considers the main characters of the tragedy (Antigone, Kreon). She shows their ethic perspectives as simplified that makes impossible to solve the conflict and leads to clash of values. Karel Kosík uses the ancient tragedy and its heroes as patterns for evaluation and explanation political and ethical problem of the twentieth century. According to Kosík the twentieth century lost the ancient value of the tragic and he illustrates this reality by the character of Markéta Samsová as anti-Antigone in Kafka's story *The Metamorphosis*.

The presented philosophers took the different approaches to the theme of Sofocles' *Antigoné*. But all of them showed the ancient theme as inspiring for us today.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ARISTOTELÉS. *Poetika*. Překlad Milan Mráz. Vydání první v Antické knihovně. Praha: Svoboda, 1996. ISBN 80-205-0295-5.

MAJOR, Ladislav. *Myšlení o divadle. Díl I, Aristotelés, Kant, Schelling, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, Bergson, Croce, Heidegger, Gehlen, Sartre*. Praha: Hermann a synové, 1993. ISBN neuvedeno.

BLAHUTKOVÁ, Daniela, ŠEVČÍK, Miloš. *Patočkovy interpretace literatury*. Vydání první. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. ISBN 978-80-7465-124-3.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Estetika II*. Překlad Jan Patočka. Vydání první. Praha: Odeon, 1966.

KAFKA, Franz. Proměna, in: *Povídky*, s. 63-116. Vydání třetí. Praha: Odeon, 1990. ISBN 80-207-0178-8.

KOSÍK, Karel. *Století Markéty Samsové*. Vydání první. Praha: Český spisovatel, 1993. ISBN 80-202-0442-3.

NUSSBAUM, Martha Craven. *Křehkost dobra: náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*. Překlad Daniel Korte. Vydání první. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-089-0.

PATOČKA, Jan. *Sókratés: přednášky z antické filosofie*. Vydání první. Praha: SPN, 1991. 158 s. ISBN 80-04-25383-0.

PATOČKA, Jan. *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Vydání první. Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0263-4.

PATOČKA, Jan. *Kacířské eseje o filosofii dějin*, s. 28-40. Vydání třetí. Praha: OIKOYMENH, 2007. ISBN 978-80-7298-275-2.

PATOČKA, Jan. Pravda mýtu v Sofoklových dramatech o Labdakovcích, in: *Umění a čas I*, s. 461-488. Vydání první. Praha: OIKOYMENH, 2004. ISBN 80-7298-113-7.

PATOČKA, Jan. Ještě jedna Antigona a Antigone ještě jednou, in: *Umění a čas I*, s. 389-400. Vydání první. Praha: OIKOYMENH, 2004. ISBN 80-7298-113-7.

PATOČKA, Jan. Epičnost a dramatičnost, epos a drama, in: *Umění a čas I*, s. 348-358. Vydání první. Praha: OIKOYMENH, 2004. ISBN 80-7298-113-7.

PATOČKA, Jan. Spisovatel a jeho věc, in: *Češi I*, s. 280-292. Vydání první. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-181-1.

PATOČKA, Jan. Smysl mýtu o paktu s ďáblem, in: *Umění a čas I*, s. 510-525. Vydání první. Praha: OIKOYMENH, 2004. ISBN 80-7298-113-7.

Řecká dramata. Překlad Vladimír Šrámek a Ferdinand Stiebitz. Vydání první. Praha: Mladá fronta, 1976.

SOFOKLÉS. *Král Oidipus, Antigone, Slidiči*. Vydání osmé v Antické knihovně. Praha: Melantrich, 1942.

.